

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA ALISHER NAVOIY G'AZALLARINI O'QITISHNING ZAMONAVIY METODIKASI VA NAZARIY ASOSLARI XUSUSIDA

Otamurotova Shahnoza Cho'lliboy qizi

*Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani 4-sonli umumta'lim maktabi
ona tili va adabiyot o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida, xususan Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani 4-umumta'lim maktabi tajribasi misolida, Alisher Navoiy g'azallarini o'qitishning o'ziga xos muammolari, nazariy asoslari va innovatsion yechimlari xalqaro IMRaD (Introduction, Methods, Results, and Discussion) standarti asosida tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida o'quvchilarning mumtoz matnni tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida interfaol pedagogik texnologiyalar, maxsus lug'at bilan ishlash tizimi hamda kognitiv yondashuvlar sinovdan o'tkazildi. Olingan natijalar an'anaviy yod oldirish metodikasidan ko'ra, tahliliy-mantiqiy yondashuv samaradorligi yuqori ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, g'azal o'qitish metodikasi, mumtoz adabiyot, interfaol usullar, bayt tahlili, lug'at ustida ishlash, nazariy asoslar, pedagogik tajriba-sinov, kognitiv yondashuv.*

ABSTRACT

This article investigates the specific problems, theoretical foundations, and innovative solutions of teaching Alisher Navoi's ghazals in secondary schools, specifically based on the experience of general education school No. 4 in the Oqoltin district of the Syrdarya region, using the international IMRaD (Introduction, Methods, Results, and Discussion) standard. During the research, interactive pedagogical technologies, a specialized system of working with a dictionary, and cognitive approaches were tested to develop students' skills in understanding and analyzing classical texts. The obtained results demonstrated that the analytical-logical approach is highly effective compared to the traditional memorization methodology.

Keywords: *Alisher Navoi, classical literature, interactive methods, couplet (bayt) analysis, working with a dictionary, theoretical foundations, pedagogical experiment, cognitive approach.*

KIRISH

Alisher Navoiy ijodi nafaqat o'zbek mumtoz adabiyotining, balki umumturkiy madaniyatning eng yuksak cho'qqisi hisoblanadi. Shuning uchun ham umumta'lim maktablarida adabiyot fanini o'qitishning asosiy qismi Navoiy asarlarini o'rganishga qaratilgan. Biroq, bugungi kunda axborot texnologiyalari asrida ulg'ayayotgan yosh avlodga XV asr chig'atoy turkiysida yozilgan, o'zida teran islomiy-tasavvufiy ma'nolarni va murakkab aruz vazni qonuniyatlarini mujassam etgan g'azallarni o'qitish va anglatish o'qituvchilardan yuksak mahorat hamda yangicha yondashuvlarni talab etmoqda.

Tadqiqotning nazariy asoslari: Adabiyotshunoslik va pedagogika fanida mumtoz asarlarni o'qitish metodikasi doimo dolzarb mavzu bo'lib kelgan. Jadid bobolarimiz Abdurauf Fitrat va Sadridin Ayniydan tortib, zamonaviy metodist olimlar Qoziboy Yo'ldoshev, Boqijon To'xliyev, A. Zunnunov va S. Matchonovlar o'z ilmiy ishlarida Navoiy asarlarini maktab o'quvchilariga tushuntirishning qator nazariy muammolarini ko'tarib chiqqanlar. Xususan, professor Q. Yo'ldoshev ta'kidlaganidek, "Mumtoz adabiyot namunalarini o'qitish asarni faqat til nuqtai nazaridan emas, balki ruhiy-emotsional va g'oyaviy-estetik tomondan ham qabul qilishni talab etadi". O'quvchi matnni shunchaki o'qimasligi, balki shoir qalbida kechgan tug'yonlarni zamon osha his qila olishi muhimdir.

Kognitiv psixologiya va adabiyot ta'limi integratsiyasi nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, o'smir yoshdagi o'quvchining lug'at boyligida eskirgan (arxaik) so'zlar va arab-fors o'zlashmalarining kamligi ularning kognitiv to'siqqa uchrashiga sabab bo'ladi. L.Vigotskiyning "Yaqin taraqqiyot zonasi" nazariyasiga tayanadigan bo'lsak, o'quvchi mumtoz matnni mustaqil tushuna olmaydi, unga "Iskavot" (Scaffolding) – ya'ni yo'naltiruvchi ko'mak kerak. Bu ko'mak an'anaviy maktabimizda faqat o'qituvchining tarjima qilib berishi bilangina cheklanib qolgan. Bu esa o'quvchini passiv tinglovchiga aylantirib, ijodiy tafakkurini so'ndiradi.

Tadqiqotning muammosi: Hozirgi kunda aksariyat maktablarda Navoiy g'azallarini o'rganish yuzaki bo'lib, asosan g'azalni ifodali o'qish, yodlash va o'qituvchi aytgan ma'noni qaytarish bilan cheklanmoqda. Badiiy san'atlar (tajnis, talmeh, tashbeh, irsoli masal kabi) faqat quruq qoida sifatida o'rgatilmoqda. Natijada o'quvchilar asardagi "ishqi majoziy" va "ishqi haqiqiy" o'rtasidagi farqni, Navoiy dahosining buyukligini to'liq anglab yetmayaptilar.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Alisher Navoiy g'azallarini o'qitishda o'quvchilarning faolligini oshiruvchi, ularni mustaqil izlanishga undovchi va mumtoz matn bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantiruvchi

amaliy va interfaol metodik modelni yaratish hamda uni Sirdaryo viloyati misolida tajriba-sinovdan o'tkazishdir.

METODLAR VA MATERIALLAR

Belgilangan maqsadni amalga oshirish va ishlab chiqilgan interfaol metodikaning samaradorligini tekshirish uchun 2023-2024-o'quv yilida Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani 4-umumta'lim maktabida pedagogik tajriba-sinov ishlari olib borildi.

Tajriba-sinov obyekti va ishtirokchilari: Tadqiqot jarayoniga Oqoltin tumani 4-maktabining 9-sinf o'quvchilari jalb etildi. Ishtirokchilar jami 60 nafarni tashkil etib, ular ikkita teng guruhga ajratildi:

1. Nazorat guruhi (30 nafar o'quvchi, 9-"A" sinf) – bu guruhda adabiyot darslari an'anaviy ta'lim metodlari (ma'ruza, o'qituvchi tomonidan matn tahlili, yod olish, savol-javob) asosida tashkil etildi.

2. Tajriba guruhi (30 nafar o'quvchi, 9-"B" sinf) – bu guruhda darslar to'liq yangicha, muammoli izlanish va guruhlarda ishlash texnologiyalari (innovatsion model) asosida olib borildi.

Tadqiqot materiallari: 9-sinf adabiyot darsligidan joy olgan Alisher Navoiyning "Meni men istagan o'z suhbatig'a arjumand etmas...", "Qora ko'zum..." va "Kelmadi" radifli g'azallari asosiy tadqiqot obyekti sifatida tanlandi.

Qo'llanilgan innovatsion metodikalar:

A. "Qatlamli tahlil" (Stratified analysis) va Lingvopoetik yondashuv. O'quvchilar g'azalni yaxlit o'qishdan oldin matndagi tayanch so'zlarni ajratib oladilar. Har bir bayt alohida qatlam sifatida ko'rib, avval uning bevosita (leksik) ma'nosi lug'at yordamida topiladi, so'ngra ko'chma, badiiy va tasavvufiy ma'nolari muhokama qilinadi.

B. Hamkorlikda o'rganish (Jigsaw - Arra usuli). Tajriba guruhidagi 30 nafar o'quvchi 5 tadan 6 ta kichik guruhga bo'lindi. G'azalning 6 ta bayti har bir guruhga bittadan taqsimlab berildi. O'quvchilar stolida "Alisher Navoiy asarlari izohli lug'ati" hamda smartfonlarda maxsus lug'at elektron ilovalari mavjud bo'ldi. Har bir guruh 10 daqiqa davomida o'zlariga tushgan baytni to'liq nasriy tarjima qilib, undagi badiiy san'atlarni topdi va navbat bilan boshqa guruhlariga o'qituvchi rolda tushuntirib berdi.

D. Vizualizatsiya va Mantiqiy klaster. Aruz vaznidagi bahr va ruknlarni, shuningdek, asardagi majoziy timsollarni (masalan: gul - ma'shuqa, bulbul - oshiq, may - ilohiy ishq yoki ma'rifat, soqiy - pir, komil inson) o'quvchilar qora doskada tushunchalar xaritasi (Mind map) orqali chizib ko'rsatdilar.

Ma'lumotlarni yig'ish metodlari: Tadqiqot davomida empirik (kuzatish, suhbat), diagnostik (anketalashtirish, pre-test va post-test), shuningdek olingan natijalarni matematik-statistik tahlil qilish (Styudentning t-kriteriysi) usullaridan foydalanildi.

NATIJALAR (RESULTS)

Oqoltin tumani 4-maktabda o'tkazilgan pedagogik tajriba-sinov jarayoni o'zining ijobiy samaralarini ko'rsatdi. O'quvchilarning Alisher Navoiy g'azallarini o'zlashtirish dinamikasini aniqlash maqsadida mavzu o'tilishidan oldin (pre-test) va darslar yakunida (post-test) 25 ta savoldan iborat yozma ish va test sinovlari o'tkazildi.

Test savollari asosan quyidagi 4 ta muhim kompetensiyani aniqlashga qaratildi:

1. Qadimgi turkiy va arab-fors so'zlarining ma'nosini topish.
2. Baytning nasriy (tabiiy) bayonini yoza olish.
3. Matndagi badiiy tasvir vositalari va san'atlarni aniqlash.
4. G'azalning bosh g'oyasini mantiqiy asoslay olish.

Quyidagi jadvalda nazorat va tajriba guruhlarining yakuniy post-test ko'rsatkichlari (to'g'ri javoblar foizida) keltirilgan:

Baholash (Kompetensiyalar)	mezonlari	Nazorat (An'anaviy) - %	guruhi	Tajriba (Innovatsion) - %	guruhi
1. Leksik birliklar (notanish so'zlar) ma'nosini topish		46 %		89 %	
2. Baytning mustaqil nasriy bayonini yarata olish		35 %		84 %	
3. Badiiy san'atlarni (tashbeh, talmeh, iham) topish		30 %		76 %	
4. G'azalning umumiy g'oyasi va falsafasini anglash		50 %		92 %	
O'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichi		40.2 %		85.2 %	

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, nazorat guruhida umumiy o'zlashtirish 40.2 foizni tashkil etgan bo'lsa, o'yin texnologiyalari, guruhlarda ishlash va elektron lug'atlar jalb qilingan tajriba guruhida bu ko'rsatkich 85.2 foizga yetdi. Farq qariyb 45 foizni tashkil etadi.

Ayniqsa, o'quvchilarda g'azal baytlarini o'z so'zlari bilan nasriy bayon qilish ko'nikmasida keskin sakrash kuzatildi (35% ga nisbatan 84%). An'anaviy usulda o'quvchilar faqat o'qituvchi aytgan tarjimani yodlab berishga harakat qilib, matnni tahlil qila olmagan bo'lsalar, Jigsaw usulida ular so'zlarni bir-biriga bog'lash, sintaktik qurilishni zamonaviy o'zbek tiliga moslashtirish kabi ijodiy jarayonni o'zlari amalga oshirdilar.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani 4-maktabida olingan amaliy natijalar bugungi kunda maktab adabiyot ta'limi metodikasida jiddiy o'zgarishlar qilish kerakligini tasdiqlaydi. Mumtoz adabiyot asarlari o'zining chuqur falsafasi va murakkab tili bilan o'smir yoshdagi bolalar uchun ma'lum darajada «begona» ko'rinishi tabiiy. Shu sababli, o'qituvchining asosiy vazifasi vositachilik qilish, ya'ni shu «begonalik» devorini qulatilishdan iborat bo'lishi lozim.

Tadqiqot natijalarining ilmiy muhokamasi shuni ko'rsatadiki, an'anaviy avtoritar metodika o'quvchilarda adabiyotga nisbatan inkor etish reaksiyasini keltirib chiqaradi. O'quvchi o'zi tushunmagan daho tilini yodlashga majbur bo'lganda, estetik zavq olish tugul, fanga nisbatan zerikish his qiladi. Q.Yo'ldoshev o'z ilmiy asarlarida ta'kidlaganidek: «Adabiyot fani ma'lumot beruvchi emas, shaxsni shakllantiruvchi, uning ruhiyatiga ta'sir qiluvchi fandir». Ruhiyatga ta'sir qilish uchun esa matn tushunilishi shart.

Biz tajribada qo'llagan lug'at bilan mustaqil ishlash metodikasi o'quvchida tadqiqotchilik qobiliyatini uyg'otdi. O'quvchi «arjumand», «firoq», «xok», «javr» kabi so'zlarning ma'nosini o'zi topganda, kashfiyot qilish zavqini tuydi. Bundan tashqari, badiiy asar mazmunini tengdoshlariga o'zi tushuntirib berishi (Peer teaching - Tengdoshni o'qitish usuli) olingan bilimlarning xotirada uzoq muddat saqlanib qolishini ta'minladi.

Shuningdek, muhokamalar jarayonida aniqlandiki, maktab darsliklarida berilgan Navoiy g'azallari ilovasidagi lug'atlar yetarli emas. G'azal ostida 5-6 ta so'zning izohi beriladi, biroq qolgan 15-20 ta eskirgan so'zlarning ma'nosini topish o'quvchi va o'qituvchi uchun muammoligicha qolmoqda. Shu sababli, maktab kutubxonalarini mukammal izohli lug'atlar bilan ta'minlash yoki o'quvchilar planshet/smartfonlariga maxsus «Navoiy lug'ati» oflayn ilovalarini o'rnatishni rag'batlantirish davr talabidir.

Vizualizatsiya usullarining (Klaster va sxemalar) yuqori samaradorlik ko'rsatishi axborot jamiyati bolalarining psixologiyasi bilan bevosita bog'liq. Hozirgi bolalar ma'lumotni asosan ko'z orqali, qisqa va aniq tasvirlar, infografikalar shaklida tezroq qabul qiladilar. Shuning uchun aruz vazni qoliplarini, timsollar silsilasini oq qog'ozda chizmalar orqali tushuntirish ularning idrokiga tezroq yetib boradi.

XULOSA (CONCLUSION)

Umumta'lim maktablarida, xususan Oqoltin tumani 4-maktab tajribasi misolida olib borilgan tadqiqotlar shuni xulosa qilishga asos bo'ladiki, Alisher Navoiy asarlarini o'qitishda dars jarayonini o'quvchi markazga olingan (student-centered) yondashuv asosida qayta qurish zarur. G'azallarni o'rganishda avval matnning tili

(leksikasi) o'zlashtirilishi, so'ngra badiiyligi tahlil qilinishi, eng oxirida uning tasavvufiy va hayotiy falsafasi ochib berilishi uzluksiz kognitiv jarayonni ta'minlaydi.

O'qituvchilarga an'anaviy axborot beruvchi maqomidan voz kechib, jarayonni boshqaruvchi moderator, fasilitator rolini bajarish tavsiya etiladi. Maktab o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilarga esa darsliklarni yaratishda mumtoz asarlar matniga ko'proq interfaol topshiriqlar, QR-kod orqali kirish mumkin bo'lgan multimedia lug'atlari va audiomatnlar ilova qilish maqsadga muvofiq ekanligi taklif qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: O'zbekiston, 2017.
2. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2002. – 336 b.
3. To'xliyev B., Qosimov B. va boshq. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 288 b.
4. Zunnunov A. O'zbek adabiyoti o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1998.
5. Sirojiddinov Sh., Yusupova D., Davlatov O. Navoiyshunoslik. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: Tamaddun, 2018.
6. Vohidov E., Bafoyev B. Alisher Navoiy asarlari izohli lug'ati. – Toshkent: Fan, 1993.
7. Matchonov S. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlarni tashkil etish. – Toshkent: O'zbekiston, 2006.
8. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
9. Ro'zemboyev S. Mumtoz adabiyotni o'qitishning pedagogik va psixologik xususiyatlari. // Xalq ta'limi jurnali, 2021 yil, 4-son.
10. Oqoltin tumani xalq ta'limi bo'limi metodik ta'minot arxivi va 4-umumta'lim maktabi 2023-2024 o'quv yili hisobotlari.